

**ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ БАҒЫТ
ТВОРЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ
CREATIVE DIRECTION**

тақырыптық рубрикалар/тематические рубрики/ subject headings

**БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ЖӘНЕ ДИЗАЙН (КӘСПТІК БІЛІМ) –
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО И ДИЗАЙН (ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ
ОБУЧЕНИЕ) - VISUAL ARTS AND DESIGN (VOCATIONAL TRAINING)**

ӨОЖ 17.023.36:165.9

Бейсенбаев С.К., Абуова М.А., Досқараева Ж.Е. *

педагогика ғ.д. ҚПҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
магистр оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
«Мәдениет және спорт» факультетінің
6М042100 – «Дизайн» мамандығының 2 курс магистранты,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚ ӨНЕРІНЕ ЭТНОМӘДЕНИ ЖӘНЕ МИФОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАС

Автор корреспондент: jaina.doskaraeva@mail.ru

Түйін: Аталған мақалада рухани мәдениет кеңістігіміздегі ата - бабаларымыздың дәстүрлі дүниетанымына, өнеріне этномәдени және мифологиялық тұрғыда талдау жасалды. Халқымыздың әдет-ғұрпы мен салт дәстүрі күрделі және көпқызметті рухани-әлеуметтік феномен болып табылады. Мәселен мұнда діни сенімдер, табулар, салттар, ұлттық этика, спорт, өнер, тіл мен әдебиет және т.б. салалардан бастап, қоғамдық қарым-қатынастарды реттеу ережелеріне дейінгінің бәрі қамтылған. Ол өздігінен сұрыпталып, қажетсіз, тарихи маңызын жойған элементтері түсіріліп, кейіннен ұмытылып, оңды қырлары сақталып, дамытылып отырған жасампаз рухани құбылыс. Жалпы көркем шығармашылық пен ұлттық туындыларда кездесетін әмбебаптылықтар мен ұлттық тұрақты алғашқы образдардың пайда болуы және олардың көркемдік бейнеленуде үнемі қайталанып келуі, дәстүрлі жолмен ұрпақтан-ұрпаққа сабақтасуы дәстүрлі өнердің көріністерінің мәні мен мазмұнының рухани тұтас кеңістік аймағын құрайтындығын айғақтай түседі.

Кілттік сөздер: мифологиялық көзқарас, әдет-ғұрып, мәдениет, этнос, рухани құндылық, миф, қолөнер.

XX ғасырдың соңында бүкіл дүние жүзінде әлеуметтік, экономикалық, саяси және мәдени өзгерістерге байланысты этникалы процестердің күшеюі, жандануы байқалады. Бұл үрдістер біздің мемлекетімізден де тыс қалмады.

Халқымыз этникалық процестердің ассимиляция, консолидация және интеграция сияқты ұлттық санаға, дәстүрге әсерін тигізетін өзгерістердің бәрін азды-көпті басынан кешті. Бүгінгі күнгі этномәдени болмысымыздың нағыз айнасы болып табылатын материалдық мәдениеттің бір саласы - қолөнерді, киім тігу өнерін, соның ішінде қазақтардың мәдениетін, мифологиялық ерекшеліктерін оқып білу аса маңызды.

Қазіргі еліміздің тарихын жастардың зердесіне құйып, оларды осы тарихтың тағлымымен, халқымыздың бай, өзіндік ерекшелігі бар мұрағаттарымен таныстыру - аса маңызды міндет. Ұлтымыздың қолөнеріндегі жетістігін білім саласының игілігіне айналдыру, жергілікті жерлерде халық шеберлерінің істерін жас ұрпаққа насихаттау, әдемі қолөнер, киім үлгілерін қазіргі заманға сай қолдана білуге үйрету - уақыт талабы [1,б.3].

Халқымыздың әдет-ғұрпы мен салт дәстүрі күрделі және көпқызметті рухани-әлеуметтік феномен болып табылады. Олар тарихи жадыға сәйкес сан ғасырлар бойы халқымыздың тіршілік етуінің жалпылама шарттары мен канондарын құраған. Оның құрылымында "өмірдің әрбір сәтіне берілген дайын жауаптар" тізбегі бар.

Мәселен мұнда діни сенімдер, табулар, салттар, ұлттық этика, спорт, өнер, тіл мен

әдебиет және т.б. салалардан бастап, қоғамдық қарым-қатынастарды реттеу ережелеріне дейінгінің бәрі қамтылған. Ол-өздігінен сұрыпталып, қажетсіз, тарихи маңызын жойған элементтері түсіріліп, кейіннен ұмытылып, оңды қырлары сақталып, дамытылып отырған жасампаз рухани құбылыс. Бұны ұлттық ділмен байланысты қарастырып, оның шығу тегінің негізгі құралдары ретінде танитын көзқарастар да біздің осы ой-пікірімізді қуаттай түседі: "Бұл қасиеттер негізінде қалыптасқан көшпенділік мәдениет, дүниетаным, моральдық-этикалық нормалар мен тарихи салт-дәстүр, әдет-ғұрыптар жүйесі жатыр. Басқаша айтқанда, бұл қасиеттер-қазақ менталитетінің негізгі көрсеткіштері, оның рухани болмысының өзегі. Сондықтан, бұл қасиеттердің кешегі қазақ бойынан, оның іс-әрекеті мен мінез құлқынан, тұрмыс-салтынан, киімінен, дүниеге қатынасынан, дүниені ұлттық тұрғыдан бейнелеуінен, ойлау жүйесінен, сөйлеу мәнерінен, тілдік болмысынан, көрініс табуы таңғаларлық дүние болмаған [2,б.3]. Осы қасиеттерді бойына сіңіре отырып қазақ этномәдениеті мен мифологиялық ойлау тұжырымдары қазақ өнерінде де жан-жақты дами түсті. Бұл әсіресе қазақ мәдениетінің қалыптасуына да өзінің көп ықпалын жасаған. Осы тұрғыда мәдениет сөзінің мән-мағынасына тоқталатын болсақ ол өте кең тақырып.

Мәдениет - философиялық ой-толғамның аса маңызды, терең теориялық мәнді ұғымдарының бірі. Мәдениет ұғымы қоғам өмірінің түрлі салаларына байланысты жиі пайдаланылады. Мәдениет мәселесін рухани, көркемдік салалармен байланыстыра қарау басым. Шынына келгенде, мәдениет - адам әрекетінің, саналы қызметінің көрінісі олай болса, оған рухани да, материалдық та жетістіктер жатады.

Материалдық мәдениет құрамына еңбек құралдарымен қатар барлық қолмен, ақылмен өңделген еңбек заттары жатады. Олардың мазмұны мен түрі мәдениеттің даму сатысын көрсетеді. Сондықтан, мәдениеттегі қазіргі бардың, болашақтың сабақтастық байланысын тани білу қажет.

Мәдениет негізі - еңбек. Еңбек неғұрлым күрделі болған сайын, мәдениет те жаңа сипат алып отырады. Алғашқы еңбек бөлінісінен қазіргі кезеңге дейін еңбек материалдық өндіріс мәдениетін жетілдірудің негізі болып келеді. Мәдениет адамсыз жасалмайды. Адам дамуы мәдениетке байланысты. Тек осы өзара тәуелдікті анықтай алғанда ғана мәдениеттің адамзат тарихында, адам өмірінде алатын орын түсінуге болады.

Мәдениет тарихи процестермен ұштасып жасады, сол тарихи процестердің тікелей туындысы болып табылады, ерекшелігі оның өз бойындағы сабақтастықты терең сақтай білуінде. Мәдениетті түсіне білу үшін тарихи дәуірді білу, оның өндірістік қатынастары қандай болғанын анықтау, өмір салты, рухани дүниесі қандай ерекшеліктерімен анықталатынын ажырата білу керек. Халықтық мұра ол адамның өзі оның өткен жолы, болашағының сатысы, сондықтан бұрынғы мәдениет туындыларын қазіргі сана дәрежесі негізінде, қоғамның осы заманғы қалпына сәйкес бағалау диалектикалық ойлауды қажет етеді. Мәдениет қандай түр алса да, адамдық мазмұнда болады. Мәдениеттегі адам қызметі езінің субъективті мазмұнымен анықталады. Мәдениеттің ерекшелігі сол - ол тек объективті шындық түрі ғана емес, шығу тегі жағынан алғанда оның мазмұны объективті. Адамның өмір сүру әдісімен объективтік қызмет негізінде мәдениет материалдық сипат алады.

Мәдениеттің екі түрі бар: бірі-материалдық жасанды дүние, екіншісі - рухани дүние. Біріншісіне - үй, өндіріс, киім-кешек, т.б. екіншісіне - қисса, ертеке, өлең жыр, діни ғылыми ұғымдар, т.б. жатады [3,б.214].

Кез келген мәдениетте, оның дамуының белгілі бір сатысында, мәдениеттің рухани негізін бұзатын бастаудың пайда болуы басталады. Мәдениет наным-сеніммен байланысты, ол діни нанымнан дамиды, ол нанымның дифференциациясының, оның мазмұнының әр алуан тарапқа таралуының нәтижесі. Философиялық ой-сана, ғылыми таным, сәулет, сурет өнері, скульптура, дизайн, музыка, поэзия, мораль - барлығы шіркеу наным-сенімінде жайылмаған және дифференциацияланбаған формада болады. Мәдениеттердің ең ежелгісі болып есептелетін Египеттің мәдениеті храмда басталды, және оның алғашқы дүниеге келтірушілері абыздар еді. Мәдениет ата-бабалардың наным-

сенімімен және дәстүрмен байланысты. Ол қасиетті символикаға толы, онда рухани болмыстың белгілері берілген. Кез келген мәдениет (тіпті материалдық мәдениет) рухтың мәдениеті; кез келген мәдениет рухани негізді еншілейді, ол табиғат стихияларының үстіндегі шығармашылық жұмыстың өнімі. Бірақ мәдениеттің өзінде өзінің діни және рухани негіздерін ыдыратуға, өзінің символикасын жоқ етуге ағымдар болады. Өнер сол өмір техникасының құралына, өмірді ұйымдастырудың безендірілуіне айналып, кесенелермен, сарайлармен және үй-жайлармен байланысты мәдениеттің барлық сұлулығы, - сұлулықтың тұлыбына айналған мұражайға өтеді. Өркениет-мұражайлық, оны өткенмен байланыстыратын осы ғана [4,б.130].

Мәдениет адам мен оның еңбегінің жемісі. Мәдениетті адамзаттың өндірген заттарымен ғана шектеуге болмайды. Қоғамдық қатынастар, рухани өндіріс өнімдері де мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Кез келген мәдениет феноменінде адамның ақыл-ойы, арманы мен еңбегі заттанады. Мәдениет - қоғам мен адамның тіршілік ету тәсілі.

Этностық қоғамның дамуында мәдени жасампаздық пен дәстүрдің алатын орны ерекше. Дәстүр қоғамдағы сабақтастықты қамтамасыз етсе, жасампаздық оның шығармашылық пен дамуының алғышарттарын жасайды. Дәстүр мен жасампаздық диалектикалық байланыста болады. Жасампаздықтың өзі - дәстүрді игеру, сана мен сын таразысынан өткізу барысында қалыптасады. Шамадан тыс дәстүршілдік қоғамдық прогреске кері әсер етуі мүмкін.

Руханилықтың қыры мен сырын жан-жақты зерттеп жүрген ғалымдардың бірі С.Е.Нұрмұратов адамның рухани дамуы мен шығармашылығын үйлесімді байланыстырады. «Адамның рухани дамуының тағы бір көрінісі - оның шығармашылығы. Ол адамға тән еркіндіктің, әркімнің дарындылығының, шынайылықтың, еңбекқорлықтың әлеуметтік практикада жүзеге асуы болып табылады. Әрбір еңбектің нәтижесі шығармашылықтан туындап отырса, онда дүниедегі көптеген қайшылықтардың шешілгендігінің белгісі болар еді. Рухани дүниесі байыған адамның ой-өрісі тереңдеп, айналасына жаңа көзқараспен, шығармашылық тұрғыдан қарай бастайды [5,б.172].

Этнос деген әлемдік ғылымда кеңінен қолданылатын ұғым. Кеңес заманында этнос ұғымы тек ғылыми әдебиеттерде қолданыс тапқанымен, саясатта, идеологияда пайдаланылмады. Этнос ұғымы - халықтың этникалық табиғаты туралы сөз болғанда қолданылады, мысалы, орыс этносы, қазақ этносы, неміс этносы, ұйғыр этносы, корей этносы, т.б. Халық пен этнос бір мәнде де айтылады, сонымен бірге контекстке байланысты бірде халық, бірде этнос мәнісінде қолданылады. Этнос халықтың этникалық сипаттамасы. Халық - этностың субстанциясы. Халық ауқымды - ұғым. Халықтың этникалық сипаттамасы болмауы өте сирек кездесетін жағдай, мысалы, бұл мәселені шартты түрде америкалық халқына қатысты айтуға болар. Елдің аталуында тұрғандай, Америка құрама штаттардан тұрады. Көптеген нәсіл, этностардан құрылған, этникалық жағы біртекті емес. Кезіндегі кеңес халқы деген этникалық тарихы жоқ, адамдардың мемлекеттік-территориялық қауымдастығы болатын. Мұндай жағдайда бірыңғай азаматтық басты принцип болып, этникалық істер есепке алына бермейді [6,б.170].

Ертеде-ақ материалдық және рухани қажеттілігі өтеген этномәдени мұраның түп-тамыры тереңде. Ол көшпелі түркі тектес тайпаардың өнерінен бастау алған. Ата-бабаларымыздың рухани болмысынан "көшпелі" еместігі көшпенділер мәдениетімен салыстыра қарағанда айқындық табады. Көшпелілердің өмір салтында айнала қоршаған ортаны, табиғатты, космосты, яғни әлемді танып - білуде өзіндік ережесі болған. Сөйтіп, өткен мен болашақ арасындағы көзқарастарың біртұтас жүйесін қалыптастырған. Бұл номаттардың материалдық және рухани мәдениетінің өзіндік ерекшелігінен айқын танылады.

Өйткені халық өнері - этностың ой-санасы мен дүниетанымының, өмір болмысы мен көзқарасының өзара байланысын береді.

Ғалым А. Сейдімбек көшпелілер таным - түсінігін екі түрлі межелік категорияға

бөлген. Бірі - мифтік, екіншісі - нақтылы. Мифтік, нақтылы кеңістік пен уақыт өлшемінен тыс кезеңдерді межелеп, дүние тіршіліктің жаралуындағы таным-түсініктерге жауап беруі оның мәнін аша түседі.

Ал өмір шындығынан тыс дүние тіршіліктің алғашқы жаралуы мифтік эпикалық таным-түсінікпен бйланысты. Еуразияның алып даласында көне түркі көшпелі тайпаларының белгілі бір этномәдени көріністері мифтік және нақтылы кеңістік пен уақыт қалыптасты.

Жоғарыда айтылған ойлардан мынадай тұжырым жасауға болады. Мифтік дүние тіршіліктің алғашқы жаралуына қатысты таным-түсінік болса, онда нақтылы кеңістік пен уақыт - тікелей өмір тәжірибесі. Ол экологиялық, генебиологиялық, ситуациялық, тарихи кеңістік пен уақытта көрініс алады.

Тас бетіндегі бейнелердегі тарихи генебиологиялық кеңістік пен уақыт көркем мәдениеттің пайда болған мезгілі, мекені, өнерді тудырған орта, тарихи шындық пен көркем бейненің байланысы, тарихи оқиғаның көрінісі, яғни өнердің пайда болуы мен дамуы барысындағы белгілі бір тарихи кезеңдердің, қоғамдық ортаның мән-мағынасын анықтау.

Өнерде белгі бір мекен мен мезгіл аралығындағы көркем бейнелер поетикалық қызмет атқарады. Халық мұрасының көркемдік жүйесі көрерменге эпикалық кеңістік пен уақытта баяндалады. Бұл тұста көңіл бөлетін мәселелер - сюжеттік құрылым, атқаратын қызметі, орындалу ерекшеліктері [7,б.107].

Миф, түптеп келгенде, о бастан-ақ сөз өнерінің айшықты жанры емес. Мифтің дүниетанымдық қызметі әлсірей бастағаннан кейін ғана ол сөз өнерінің өзге жанрларымен (аңыз, эпсана, ертегі т.б.) жақындасып, фольклорлық жанр аясына түсірілді. Ал шындығына келгенде, наным-сеніммен, әдет-ғұрыппен, салт-санамен бірге туып, бірге жасасқан мифтің қоғамдағы көрінісі алдымен оның сан- салалы дүниетанымдық қызметінде. Соның бірі — мифтің ғұрыпқа (обряд, ритуал) қатысты мәселелері.

Әлемдегі көптеген халықтардың мифтері діни әдет-ғұрыптармен, салт-санамен бірлікте өмір сүріп келген. Әсіресе, мәдени дамуы жағынан кенжелеп қалған халықтарда түрлі ғұрыптардың, ритуалдардың мән-мағынасы және олардағы іс-әрекеттің себептері миф арқылы түсіндіріледі [8,б.10]. Демек, қазақ өнері де ұрпақтан-ұрпаққа тасымалдану процесіндегі айнымай жеткізілетін, айнымай сақталатын заттық негізі бар рухани мұра болып табылады. Яғни өнердің өзі мифтегі тұрақтылық пен дәстүрлі нақыштарды орнықтырудың негізгі көзі. Мифтердің жалпы адамзаттық емес, ұлттық, аймақтық қана үлгіде танылатындығына сәйкес, өнердегі адамзат тарихындағы тұрақтылықтардың барлығы көбінесе белгілі аймаққа, не қауымдастыққа, ұлт немесе этносқа тіленген. Біз осыдан дәстүрлі өнердің қалыптасу аймағындағы тұрақты белгілердің сақталуы мен оның архетиптік сипатын зерделеп алуымыз қажет. Ал дәстүрлі мәдениеттің қалыптасуы ондағы тұрақты белгілердің жүйеленуімен, жинақталуымен байланысты болып келеді. Сондықтан ұлттық киімдегі тұрақты белгілер бүкіл рухани мәдениеттің тарихи-түбірлестік тамырларынан бастау алады. Дүниетанымның айшықты көріністері мен оның маңызды тұстарын көркемдік тұрғыдан бейнелеу әртүрлі жазықтықта, әртүрлі парадигмада, сан алуан кескінде бейнеленсе де, оларды ұлттық діл мен танымның белгілі бір ортақ парадигмалары тұтастандырып тұратындығы сөзсіз [9,б.94].

Жалпы көркем шығармашылық пен ұлттық туындыларда кездесетін әмбебаптылықтар мен ұлттық тұрақты алғашқы образдардың пайда болуы және олардың көркемдік бейнеленуде үнемі қайталанып келуі, дәстүрлі жолмен ұрпақтан-ұрпаққа сабақтасуы дәстүрлі өнердің көріністерінің мәні мен мазмұнының рухани тұтас кеңістік аймағын құрайтындығын айғақтай түседі. Сондықтан, миф пен көркем өнердің жалпылама қатынасы мен ондығы сюжеттердің, символдар мен бейнелердің, аллегориялар мен тұспалды ойлардың трансформациялануының шарттарын осылай айқындадық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Райымхан К.Н. Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері: Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 2010ж. 136б.
2. Бурбаев Т. Жаһандану және қазақ менталитеті. Астана хабары. 2005ж. 22.11.№170. б3.
3. Жекебаева М.А. Философия: Оқу құралы. М.А. Жекебаева. Алматы: ҚазҰАУ, 2018ж. 284б.
4. XX ғасырдағы мәдениет философиясы. Жиырма томдық. 17-том. Алматы. "Жазушы", 2008ж. 512б.
5. Сабынбаева Қ.Ү. Философия: білім негіздері. Жоғары оқу орны студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы: Экономика. 2013ж. 234б.
6. Есім Ғарифолла. Саяси философия. Акме қоғам мәселелері. Астана: Елорда, 2009ж. 376б.
7. Самұратова Т.К. Бейнелеу өнері тарихы: Оқулық. Астана: Фолиант, 2013ж. 248б.
8. Қазақтың мифтік әңгімелері. "Ғылым" ғылыми баспа орталығы, 2002ж. 320б.
9. Оразқұлова Қ. Қазақ суретшілері шығармашылығындағы архетиптік образ бен ұжымдық бейсана: мәдени-философиялық талдау: Монография. Алматы: "Қаратау КБ" ЖШС, "Дәстүр", 2014ж. 384б.

Аннотация: В данной статье анализируются этнокультурные и мифологические аспекты традиционного мировоззрения и искусства наших предков в области духовной культуры. Обычаи и традиции нашего народа представляют собой сложные и многофункциональные духовные и социальные явления. Например, религиозные верования, открытия, обычаи, национальная этика, спорт, искусство, язык и литература и т. Д. все от промышленности до регулирования общественных отношений. Это творческий духовный феномен, который самосортирует и удаляет ненужные исторические элементы, которые впоследствии забываются и забываются с сохранением позитивных аспектов. Универсализм и универсализм национального искусства, появление устойчивых на национальном уровне первых образов и их многократное повторение в художественном выражении, продолжение традиционного пути из поколения в поколение составляют духовную целую область смысла и содержания проявлений традиционного искусства.

Abstract: this article treats of characteristic features of batik in the modern world. The art painting of a fabric has wide opportunities. It can reflect and transform the reality surrounding a person. The topic of innovations is touched in the panel technology. A wide range of fabric painting techniques provides many opportunities for artist self-realization. Particular attention is paid to its harmonious synthesis of hand-painted fabric, modern costume design and their relationship and influence on each other. For thousands of years of costume development, mankind has come up with countless ways of decorating: painting, heels (printing), various weaving techniques (batik), artistic weaving, embroidery, applique, weaving, lace curling, patterned leather, knitting, jewelry and others. It is established in the work that today manual dyeing of fabric using the "batik" technique can be used not only in decorative and applied art, but also for professional purposes, to create exclusive single products.